Hunfalvy are deci un scop afară din sine insuşi, acela de a sluji unui interes politic. Ce lucru poate insă mai mult turbura expunerea adevĕrului de căt ingrijirea de un interes actual?

## II

## PĂRĂSIREA DACIEI.

După ce Dacia cucerită de Traian remase sub stăpînirea Romanilor, timp de 164 de ani, ea fu părăsită de cătră impĕratul Aurelian, care nu mai putea apăra imperiul in potriva năvălirei Goţilor. Istoricii Romani cari amintesc această părăsire a provinciei o infăţişază ca deplină. Ast-fel *Flavius Vopiscus* zice, că nu numai legiunile fură retrase din Dacia, dar şi locuitorii, cari fură aşazaţi in Moesia [1]). *Sextus Rufus* arată acelaş lucru cu cuvinte mai scurte, anume că Romanii ar fi fost strămutaţi din Dacia, care fusese perdută pe timpul impĕratului Galienus [2]). In sfîrşit, *Eutropius* adaogă că coloniştii ce au fost retraşi din Dacia erau din oraşe şi de la ţară: „(Aurelian) părăsi Dacia vĕzĕnd Iliricul şi Moesia pustiite şi ne mai putĕnd'o apĕra, ear pe Romanii, aduşi din oraşele şi ogoarele Daciei, i-au aşezat in mijlocul Moesiei, pe care o numi Dacia şi care astăzi desparte cele douĕ Moesii.“ [3])

---

[1]) Aurelian, c. 39: „Quum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri: *abductosque ex ea populos* in Moesiam collocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.“

[2]) Breviarium c. 8: „Dacia Gallieno imperatore ammissa est; et per Aurelianum *translatis exinde Romanis* duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt.“

[3]) Hist. rom. 9, 15: „Provinciam Daciam, quam Trajanus ultra Danubium fecerat intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri: *abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae* in media Moesia collocavit, appellavitque eam Daciam,

Dacă ne-am ţinea de interpretarea literală a textelor, atunci n'am putea de cît priimi o părăsire deplină a Daciei. Nu trebue insă uitat că adese ori analişti şi cronicari, reproduc faptele intr'un chip greşit sau schimbat, şi că este tocmai datoria criticei istorice de a reduce spusele lor la adevărata lor valoare. D-l *Iung* a luat cu drept cuvênt aminte că dacă ne-am ţinea de litera spuselor, ar trebui să primim ca tot aşa de deplină, şi deşertarea Raeţiei de Romani, căci Eugip in viaţa sf. Severin spune respicat că potrivit cu prezicerile sfîntului, toţi locuitorii ţĕrii fură strămutaţi in imperiul roman, pe cînd neadevĕrul unei asemene mărturisiri pentru Raeţia, a fost dovedit intr'un chip invederat. [1])

Rösler, pentru a da o mai mare greutate cuvintelor lui Vopicus face din el „un istoric prea inţelept, care 'şi intemeiază părerile sale pe o cercetare conştiinţioasă a faptelor şi care dispunea de un bogat material istoric.“ [2]) Aceasta e tot ce poate fi mai neadevĕrat! Mai toţi istoricii epocei imperiale, afară de Tacitus şi Marcellinus, sunt nişte oameni fără nici un soiu de spirit critic, cărora le place a povesti mai cu deosebire anecdotele ce se raportă la viaţa principilor şi care se indeletnicesc prea puţin cu soarta popoarelor. [3]) Vopiscus mărturiseşte apoi el insuşi ce motiv l'au impins a scrie istoria impĕratului Aurelian, anume stăruinţele unei ru-

quae nunc duas Moesias dividit.“ Cei-l-alţi scriitori vechi care aduc această imprejurare nu conţin nimica nou: *Rösler*, Rom. Stud. p. 67.

[1]) *Iung*, Die Anfänge der Romaenen in Zeitschrift für oester. Gymn. 1876, p. 92.

[2]) Rom. Stud. p. 68.

[3]) *Mommsen*, Die Schweiz in röm. Zeit, spune despre epoca imperială că ar fi: „eine Zeit deren Ueberlieferung wesentlich von der Regierung, nebenher von der herrschenden Nation, nur zufällig von den beherrschten Völkern handelt.“ Citat de *D-l Iung*, l. c. p. 17.

denii a imperatului, Iunius Tiberianus, care se tănguia către el că ar fi păcat ca viața unui principe atăt de insemnat să rĕmînă necunoscută. Îl sfătueşte chiar că dacă ar vrea să o scrie n'ar avea nevoie să spună tot adevĕrul „căci ar avea tovarăşi in minciună, pe nişte autori a căror eloquenţă istorică o admirăm." [1]) Eată deci istoricul cel „prea inţelept" al lui Rösler. Vom vedea in curĕnd pe ce se răzăma „cercetarea conştiincioasă a faptelor" espuse de dĕnsul.

Părăsirea Daciei este raportată fără nici un soiu de ingrădire de către istoricii romani. Poate ea fi crezută? Era ea cu putinţă? Trebuia să se intîmple? Eată ce ne propunem a cerceta.

Mai intăiu izvoarele reproduse mai sus, precum şi scriitorii noi cari le cred pe cuvĕnt, spun că poporaţiunea Daciei fu strămutată in Moesia, care primi numele de Dacia aureliană. Totuşi aceleaşi izvoare incep prin a arăta că „Iliria şi Moesia fiind pustiile şi perdute", Aurelian se hotări a părăsi Dacia. Intr'adevĕr inainte ca şi după Aurelian, Moesia fu expusă năvălirei cel puţin tot atîta pe cît şi Dacia, cea ce impinsese incă pe imperatul Hadrian, a dĕrîma minunatul pod aruncat de cuceritorul Daciei peste Dunăre. Moesia, fiind anume o provincià mai apropiată de centrul imperiului, plină de oraşe mari şi conţinĕnd mari bogăţii, oferea barbarilor o pradă foarte mănoasă. Rösler insuşi face o descriere prea vie a nenorocirilor cărora Moesia fusese expusă: „Locuitorii barbari ai ţĕrilor reci şi mlăştinoase erau atraşi prin o putere neinvinsă către caldele suflări, dulcile poame ale sudului, către regiunile roditoare ale Moesiei şi Traciei cu pădurile lor minunate, păşunile lor cele grase şi văile lor incîntătoare. Ast-fel fu pregătită pentru peninsula Balcanului o năvălire fără asemĕnare mai păgubitoare de cît acea care

[1]) Aurelian. c. 2: „habiturus mendaciorum comites, quos historiae eloquentiae miramur autores."

se intinse asupra peninsulelor italică şi spaniolă. Poporaţiunea acestor părţi, fără incetare expusă a fi ucisă sau luată in robie, cu deosebire clasa avută, fu redusă simţitor in numĕrul ei. Regiunile ripei drepte a fluviului suferise cumplit prin năvălirile Goţilor şi aveau, după cît se pare, mare nevoie de un spor de poporaţiune" [1]. După ce Rösler a descris ast-fel starea ţĕrei in care vrea să adăpostească pe locuitorii fugiţi din Dacia, el adauge: „Cea ce rĕmase din vechea poporaţiune a Moesiei şi a celor douĕ Dacii, era in oraşe, clasa sărmană, care supravieţueşte tuturor revoluţiilor, iar la ţară, păstorii care căutară o scăpare in locurile cele mai neumblate şi aşteptară sfîrşitul furtunei. Acelaşi lucru se intîmplă in Tracia; şi aici partea romanisată a poporului tracic, mai ales Bessii, se păstrâ numai cît in numeroasa clasă a păstorilor" [2].

După aceste cuvinte ale lui Rösler, s'ar aştepta că el să readucă pe Romîni in Dacia lui Traian, din regiunile acele unde 'i vedem pomeniţi in tot decursul veacului de mijloc, adecă din ţĕrile aşezate dincolo de Balcani, din Macedonia şi Tracia; căci el admite singur că Romanii trebuise să părăsească, in faţa năvălirii, Moesia tot atît pe cît şi Dacia. In locul acestei incheeri logice a găndirilor sale, îl vedem că readuce pe Romîni in Dacia *din Moesia*, unde 'i scoate tocmai din aceste rĕmăşiţe desmoştenite ale poporaţiunii romane, fără a lua in băgare de samă că ei puteau tot atît de bine duce ticăloasa lor viaţă in vechea Dacie pe cît şi in Moesia. „*Acești Valachi ai Moesiei, intemeitorii noului imperiu Valacho-Bulgar, sunt rĕmăşiţele vechei poporaţiuni romane in*

---

[1] Rom. Stud. p. 74 comp. p. 68. Bine inţeles că Rösler face acest tablou al devăstărei Moesiei pentru a arăta că puteau să incapă in o ţară devastată coloniştii Daciei. El nu s'a găndit insă cum Moesia, care era tot atît de expusă năvălirilor, putea se ofere Daco-Romanilor un adăpost!

[2] Rom. Stud. p. 75.

*orașele Dunării așezate in Moesia, uniți cu coloniștii romani eșiți din Dacia de la al III-lea secol inainte, și care se a-șezase la sudul Dunării. Cea ce supravicțui nenorocirilor timpului, se ținea mai ales de puternica rasă a păstorilor.*" [1]) Toate aceste idei se bat cap in cap, și Rösler el insuși nu pare a'și fi dat bine samă despre cea ce vroia să stabiliască. Intr'adevěr in partea intâi a acestui loc, Rösler zice că Romînii din Moesia erau rămășițele vechii poporațiuni a *orașelor* Dunărene, amestecați cu coloniștii romani veniți din Dacia. In a doua el face din ei *păstori*, cari singuri ar fi putut să invingă greutățile timpurilor. Păstori și orășeni sunt douě insușiri ce nu se potrivesc, și apoi dacă păstorii singuri ar fi putut rĕmînea cu viață in timpul năvălirei, ei și-ar fi putut tot atît de bine apăra traiul in strîmtorile Carpaților ca și in acele a le Balcanilor.

Cum să se esplice atunci spusele istoricilor romani?

Imperiul romau simțea slăbirea sa, dar nu vroia s'o mărturisască. El se silea a fățări inchipuirea unei puteri ce a-cum dispăruse. Eată pentru ce el ascundea perderile sale sub niște arătări glorioase, și cutare împěrat care intorsese spatele dușmanilor, triumfa la Roma. Notitia dignitatum conținea numele a mai multor dregători, a căror provincii erau acuma de mult prada barbarilor. Mai multe orașe, care nu mai erau de cît dărămături, figurau incă in registrele provinciilor. [2]) Istoricii, urmînd spiritul timpului, se sileau de a da o coloare mai puțin uricioasă nenorocirilor cari cădeau a-supra impěrăției. Eată pentru ce ei voesc să indulciască perderea Daciei, arătînd că imperatul intocmise altă provincie, purtând același nume in vechia Moesie și că in ingrijirea sa, el nu lăsase in uitare nici chiar pe locuitorii ei, pe care-i scosese din jugul barbarilor, dându-le adăpostire in noua pro-

---

[1]) Rom. Stud. p. 109.

[2]) *Iung*, Die romanischen Landschaften des röm. Reiches p. 403.

vincie. Toţi istoricii Romani cari aduc acest fapt, copiază cu mai multă sau mai puţină credinţă o *espunere oficială, intocmită după ordinul impĕratului Aurelian.* Cine nu cunoaşte valoarea unor asemenea acte menite tocmai a ascunde adevĕrul! Pe de altă parte potrivirea aproape identică a spuselor intrebuinţate, arată că toţi aceşti autori nu se indeletniceau pe atăta cu controlarea arătărilor găsite, dar că ţinta lor de căpetenie era de a da o faţă mai puţin ruşinoasă retragerei impăratului [1]).

Este insă o dovadă hotărîtoare că o ast-fel de strămutare a poporaţiunei romane a Daciei, era judecată peste putinţă, chiar de către Romani, şi e destul de curios ca nici un autor, afară de Petru Maior, să nu pomenească de dinsa. [2]) Acelaş Eutropiu, care se aduce in sprijinul părerii protivnice, zice in viaţa lui Hadrian, că acesta „invidiind gloria lui Traian, părăsi de indată trei provincii pe care Traian le adăusese impĕrăţiei şi retrase armatele din Asiria, Mesopotamia şi Armenia. Voind să facă acelaş lucru şi cu Dacia, l'au intors prietenii de la un asemenea gînd, *pentru ca să nu rĕmînă o sumă de Romani, in prada barbarilor.*“ [3]) Dacă prietenii lui Hadrian îl impiedecară pe acesta de a părăsi Dacia, de teamă că o mulţime de Romani să nu fie predaţi bar-

---

[1]) Vopiscus arată el insuşi isvoarele cu care s'a slujit la alcătuirea istoriei sale. El pune in gura lui Tiberianus următoarele: „Et tamen si bene novi, ephemeridas illius viri scriptas habemus, etiam bella charactere historico digesta, quae velim accipias et per ordinem scribas . . . *Quae omnia ex libris linteis, in quibus ipse quotidiana sua scribi praeceperat,* pro tua sedulitate condisces. Curabo autem ut *tibi ex Ulpiana Bibliotheca et libri lintei proferantur.*“ Aurelian. c. 1. Eată izvorul cel mai vechiu căruia d-l *Gaston Paris* îi dă atîta valoare. Romania p. 611.

[2]) Istoria pentru inceputul Romînilor in Dacia, § 4.

[3]) „(Hadrianus) gloriae invidens Trajani, statim provincias tres reliquit, quas Trajanus addiderat, et de Assyria, Mesopotamia et Armenia revocavit exercitus. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi. cives Romani barbaris traderentur“. Cap. 8. Să

barilor, aceasta ne arată că *in ideia Romanilor* retragerea trupelor nu trebuia să aibă de urmare neapărată acea a cetăţenilor, şi dacă această idee era adevĕrată pe timpul lui Hadrian, nu inţelegem pentru ce ar fi incetat de a fi aşa pe acel al lui Aurelian. Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o arătase, se indeplini sub Aurelian; cu alte cuvinte, cînd legiunile părăsiră Dacia, coloniştii rĕmaseră in ţară, fură trădaţi barbarilor. Este de luat aminte că in aceste spuse ale lui Eutropius, noi avem insuşi părerea Romanilor asupra lucrului de care se face ceartă, şi nu este cu putinţă de a găsi un mijloc mai sigur de a o hotărî, de cît acestă părere contimpurană a impregiurărilor, care trebue fără indoială să cîntărească mult mai greu, de cît tot ce acei mai noi ar putea sprijini.

Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că, cu toată retragerea legiunilor, poporaţia ţĕrei era să rămână alipită de patria ei. Intr'adevĕr Dacia fusese supusă la atacurile barbarilor indată ce moartea răpi pe intemeitorul ei. Chiar sub Hadrian am vĕzut că este aşa de periculos atacată, şi anume de foştii tovarăşi ai Dacilor, de Sarmaţi, in cît impăratul vroeşte să o părăsască. Antoninus Pius e nevoit să lupte contra acelei porţiuni din poporaţia dacă care,

---

se observe că Eutropiu raportează faptul eşirei din Dacia a locuitorilor din oraşe şi de la ţară şi că tot el arată că in părerea Romanilor o asemene părăsire a provinciei era cu neputinţă!— D-l *Duruy* Hist. des Romains, Paris, 1879, IV, p. 330 pare a pune in indoială sfatul dat lui Hadrian de prietenii sei. D-sa zice: „Ils montrent aussi quel cas il convient de faire de la tradition qui attribue à Hadrien la destruction du pont de Trajan, par jalousie de la gloire de son prédécesseur, et jusqu'a l'intention d'abandonner la Dacie, projet dont ses amis dit-on vinrent cependant à bout de le détourner.“ Chiar cînd nu s'ar admite că prietenii lui Hadrian să'i fi dat acest sfat, *părerea Romanilor asupra urmărilor părăsirei Daciei remăne neatinsă.* Dar se poate foarte bine arunca bănuială asupra motivului, fără a tăgădui faptul insuş.

se retrăsesă afară din provincie. Dio Casius numeşte pe Commodus „Sarmaticus“ şi o inscripţiune din timpul acestui imparat spune că „furiile Daciei nu lasă acestei provincii nici o speranţă de pace“. Hadrian numeşte pe Maximinus „Dacicus“ şi „Sarmaticus“. Sub Filip Arabul+249 apar şi Goţii, care de căte ori vor trece de aici inainte prin Valahia pentru a strebate in imperiul de răsărit, ţinta de căpitenie a năvălirilor lor, nu vor omite a trimite cîte un toiu de barbari care să prăde Dacia, intrănd in ea pe şoseaua romană ce trecea prin pasul Turnului roş. Decius+251, scăpînd Dacia de o nouă năvălire a Goţilor este numit intr'o inscripţiune „restitutor Daciarum“, şi Apulum care fusese, după cît se vede, ruinată de năvălitori se intitulează in acea inscripţiune „nova colonia Apulensis.“ Dacia este chiar părăsită de fapt de cătră Romani in timpurile impăratului Gallienus 259—268, căci am vĕzut că Sextus Rufus spune că „Dacia au fost perdută pe timpul impăratului Gallien.“ [1]

Năvălirea deci nu incepe in Dacia cu anul 270. Ea incepuse cu mult mai timpuriu, şi dacă poporaţia Daciei trebuia să fugă inaintea năvălirei, ea nu avea nevoe de un ordin al ocărmuirei pentru a o face; apoi fiind că este firesc lucru ca spaima cea mai mare să cadă in cele d'intâi momente, este de crezut că acei ce nu voiră să se expună pericolelor năvălirii, se ingrijiră de cu vreme şi nu aşteptară retragerea legiunilor, pentru a părăsi Dacia. Aşa este raportat că muma impĕratului Maximian (care ajunse la tron in 285 la o vrîstă coaptă)

---

[1]) *Spartian,* Hadrian. 5: „Sarmatae bellum inferebaut.“ *Capitolin* Ant. Pius, 5: „Germanos et Dacos—contulit per praesides.“ *Dio Cassius* LXXII, 15. *Akner und Müller,* Röm. Inschriften in Dacien, 726: „Quamquam furiis Daciae nulla spes pacis ac salutis relinquitur, imperatori Caesari invicto L. Aurelio Commodo clarissimi aequiterque res constituendi faciendum curavit colonia Patavissa.“ *Herodian* VII. 2. *Akner und Müller* R. I. in D. 510: „Imp. Caes.“ Caio Messio Quinto Traiano Decio—restitutor Daciarum, colonia nova Apulensis.“

fugi din Dacia cînd incă purta in sînul ei pe viitorul impĕrat, [1]) deci cătrĕ anul 250, şi exemplul ei va fi fost urmat de multe alte persoane de starea ei. Dar se ştie tot atît de sigur că toţi locuitorii Daciei nu părăsiră provincia in acelaşi timp cu grămada, căci in anul 259, căpitala Daciei, Ulpia traiană, ridică un monument in onoarea Cesarului Valerianus şi un oare care M. Valerius Veteranus Gallienus, aşază o piatră mormîntală pe groapa tatălui sĕu in 260, [2]) Daco-Romanii rĕmăseseră deci in Dacia, cu toată năvălirea ce venise asupra lor, şi ceea ce se intămplase inainte de 270 se urmă şi după aceea.

---

Rösler, pentru a putea mai uşor deslipi poporaţiunea Daciei de pămîntul ei şi a o face să primească o nouă patrie, ne infăţişază ţara ca pe deplin deşartă de locuitori indigeni, in urma rĕsboiului cu Romanii. El zice: „dacă nu ne inşelăm, Romanii infiinţară in Dacia pe un pămînt aproape gol, încungiurat de o poporaţiune duşmană, o ţară curat colonială, unde elementul roman nu putu inplănta adănci rĕdăcini, nerĕzămîndu-se pe temelia largă şi sigură a a unei poporaţiuni cucerite şi in chip intelectual. De acolo provine uşurinţa cu care el putu fi indepărtat şi dispăru.“ [3])

Rösler pare deci a priimi de adevĕrate spusele lui Eutropiu, care zice că „Dacia perduse prin lungul resboiu in potriva Romanilor, poporaţiunea sa bărbătească.“ [4]) El pare a avea o slăbiciunea pentru intepretarea literală a textelor. Pentru ce atunci nu o primeşte el şi pentru cele-l-alte cuvinte ale aceluiaş istoric care zice că Traian „după ce a supus Dacia, a adus in ea din toate părţile imperiului ro-

---

1) *Lactantius.* De mortibus persecutorum, c. 9.
2) *Iung*, Die romanischen Landschaften des röm. Reiches, p. 410.
3) Rom. Stud. p. 45.
4) „Dacia enim diuturno bello Decebali *viris* erat exhausta.“ c. 8.

man o *nenumĕrată mulțime de oameni*, pentru a cultiva cămpiile şi ogoarele ei?“ [1]) El pretinde din potivă că „trebuia să fie destul loc in Moesia *pentru cîte-va zecimi de mii de coloniști romani, căci nu trebue să ne facem o prea mare idee despre totimea cetătenilor romani*.“ [2]) Rösler ca şi toți discipulii sĕi au douĕ sisteme de interpretare pentru isvoarele ce se raportă la istoria Romînilor. Unele, acele ce se impacă cu teoria lor, le primesc fără control şi fără nici o critică; cele insă care se impotrivesc, le storc şi le resucesc pênĕ nu rĕmîne din ele de cît umbra adevĕratului lor cuprins. Şi aceasta se chiamă cercetare istorică, descoperirea adevĕrului!

Dară chiar dacă am lua ca atare spusele lui Eutropiu, nu arată el oare prin cuvintele sale că femeile şi copii Dacilor nu suferiră cu toții soarta părinților? apoi această nouă generație nu era ea îndestulătoare pentru a reconstitui in țară o basă națională pe care să se poată hultui elementul roman? De aceea şi inscripțiunile găsite atît in Dacia cît şi aiurea, ne dovedesc cu prisosință ființarea poporului dac după cucerire, precum şi romanisarea lui. Trebue amintit că poporul roman ințelegea a lipi de imperiul sĕu provinciile cucerite intr'un cu totul alt chip de cum au făcut'o in timpurile mai nouĕ Ungurii sau Nemții. Departe de a alcătui o castă despărțită de poporul cucerit, Romanii se legau cu el prin căsătorii, îi inlesneau intrarea in cetățenia romană şi cu toate că îl intrebuințau la toate lucrările, îl făceau să se bucure şi de toate foloasele.

[1]) „Victa Dacia ex toto orbe romano eo *infinitas copias hominum* transtulerat ad agros et urbes colendas.“ Ibid.

[2]) Rom. stud. p. 69. Este cu toate aceste cunoscut că izvoarele vechi au păstrat numele a mai mult de 80 de oraşe ale Daciei; că Sarmizagetusa, capitala ei cuprindea locul a 12 sate din zilele noastre; că numai in minele Transilvaniei lucrau aproape de 20,000 de oameni. Vezi *Goos* Studien zur Geschichte und Geographie des traianischen Dakiens p. 157.

V'om reproduce aici numai cîte-va din inscripţiunile cele mai insemnate, care dovedesc intr'un chip neindoelnic fiinţarea poporului dac sub stăpînirea romană.

Aia Nandonis vixit annis LXXX, Andrada Bituvantis v. a. LXXX, Bricena v. a. XXX, Bedarus v. XII. Post obitum ei Herculanus libertus patronae benemerenti. [1])

Numele unui libertus in o familie dacă, arată introducerea moravurilor romane in sînul poporaţiunii indigene; pe de altă parte acelaş fapt dovedeşte că această familie se bucura de oare-care bună stare, de vreme ce putea să'şi dea luxul de a libera pe sclavii sĕi. Numele latin, Iusta, printre altele de obîrşie dacă, găsindu-se in aceeaşi familie, indegetează o contopire foarte intimă a acestor două elemente. In o altă inscripţiune găsim un nume roman purtat de o persoană ce se arată ca Dacă:

Iulius Secundinus evoc. coh. III pr. salarior XXVII qui vix. an. LXXXV *natione Dacus*, Atticia Sabina coniunx et Iul. Costas filius et H. D B. M. fcr. [2])

Femeea şi fiul lui Secundinus poartă nume pe jumĕtate dac, pe jumătate roman. Iulius Secundinus era deci un vechiu soldat rechemat sub arme (din cohorta militum evocatorum), probabil legionar şi deci cetăţan roman. Numele sĕu cu totul roman vădeşte că poporaţiunea dacă se amestecase pe deplin cu acea romană, in cît s'a găsit de nevoie a se insemna lîngă numele lui că ar fi de obărşie dac. Dar căţi alţi Daci cu nume roman, a căror neam nu se mai ştiea, se vor fi aflînd pe inscripţiunile ce pomenesc nume romane şi care ascund in stilul lor cel scurt lapidar tot atît de tainic

---

[1]) Corpus Inscriptionum latinarum, III, Nr. 917.

[2]) Orellius Nr. 6884; Costas in loc de Constans? Vezi *Tocilescu* Dacia inainte de Romani, Bucureşti 1880 p. 231 Compară; *Iul. Pi-tinus, cives dacus.* Ephem. Epigr. II Nr. 944.

obârşia celui care 'l purta, precum copere peatra pusă pe mormĕnt corpul celui ce zace intr'însul.

O a treea inscripţiune dă pentru bărbat un nume jumătate dac, jumĕtate roman; femeea un nume roman, cei doi fii earăşi nume romane, ear nepotul unul dac.

D. M. T. Aelio Ariorto IIII vir. an. municipii D. interfecto a latronibus v. a. LVII. Digna coniugi pientissimo et P. Aelius filius et P. Aelius Val. filius et Udarus nepos b. m. posuerunt [1]).

Aelius Ariortus, nume ce aparţine invederat unui dac, este arătat că imbrăcînd dregătoria de quattuorvir annalis municipii D. (poate Drobetarum); deci cetăţenii de obârşie dacă ajunsese chiar a intra in dregătorii municipale in cît se uitase vechea duşmănie ce desbinase odată pe Daci şi pe Romani. Convieţuirea stinge cu timpul toate urele, şi istoria mai apropiată şi mai cunoscută de noi conţine incă un fapt de asemenea natură, impăcarea Anglo-Saxonilor cu Normanii, de care cei d'întâiu fuseseră aşa de prigoniţi in timpurile de la inceputul cucerirei Angliei.

O altă dregătorie şi anume preoţască imbrăcată de un Dac este amintită de inscripţia următoare:

D. M. Aelii Andennae Aelius Macrinus Epidianus qui et Epidius augustalis coloniae et Macrina Marcia filia posuerunt [2]).

O altă inscripţiune ne arată pe un Dac ridicat la rangul de cavaler.

D M. Mucasenus Cesorini aeques ex singularibus cos. vixit a. XX; Rescu Turme Soie coniux pientissima posuit [3]).

---

[1]) C. I. L. III 1559.
[2]) C. I. L. III 1488.
[3]) C. I. L. III 1195.

Dintre inscripţiunile culese până acuma s'a putut atribui 22 de nume de bărbaţi şi de femei cu siguranţă la Daci, ear vr'o 20 de alte nume sunt comune Dacilor şi Tracilor [1])

Dacii fiind cu totul romanisaţi, se inţelege cum se face de nu se găseşte mai nici o inscripţiune care să pomenească numele unor zeităţi a acelui popor. Nu s'au găsit de cît trei, cari sunt in deobşte primite ca conţinĕnd numele unor zei daci:

Turmasgada Maximus Maximinus et Iulianus Maximinus ex voto posuerunt [2]).

Deo Sarmando Demetrius Antoninus votum libens posuit [3]).

Sule Flavius Attalus v. l. s. [4])

Din potrivă sunt mai multe monumente care dovedesc că Dacii se inchinau la zeităţi romane. Ast-fel următorul găsit in Dacia:

Apolini sacrum Sola Mucatri veteranus alae Frontonianae votum solvit [5]).

Mai sunt incă vr'o 20 de inscripţiuni găsite in Britania, cari s'au aflat pe pietre puse de soldaţii cohortei Aelia Dacorum, ce au fost trimisă acolo de Hadrian. Din aceste cea mai mare parte sunt inchinate lui Jupiter, una lui Marte, iar douĕ lui Marte şi unei zeităţi britane Coccidius: reproducem aici cîte-va din ele:

Iovi Optimo Maximo Cohors prima Aelia Dacorum Antoniana.

---

[1]) *Tocilescu,* Dacia înainte de Romani p. 256. *Goos,* Uuntersuchungen ueber die Innerverhältnisse des traianischen Daciens in Arhiv für Siebenbürgische Landeskunde 1874. p. 126.

[2]) *Hirschfeld,* Epigraphische Nachlese zum C. I. L. III p. 41, ap. Tocilescu op. cit.

[3]) C. I. L. III, No. 964.

[4]) *Goos,* Innerverhältnisse p. 132.

[5]) C. I. L. III, No. 787.

I. O. M. et Numini Augusti, cohors prima Aelia Dacorum cui praeest Gallicus tribunus.

I. O M. Cohors prima Aelia Dacorum Postumiana cui praeest Marcus Gallicus tribunus [1]).

Această cohortă Aelia Dacorum strămutată in cela-lalt capĕt al Europei precum şi mai multe alte monumente, care pomenesc soldaţi „natione dacus" in cele-lalte părţi ale Imperiului precum Siria, Noricul, Panonia, dovedesc cu prisosinţă fiinţarea poporului dac sub stăpînirea romană.

Dacii erau chiar aşa de bine vĕzuţi pe timpul Romanilor incît găsim, intre aşa numiţii treizeci de tirani care se luptau pentru tronul impărăţiei, pe unul Regalian, despre care autorii istoriei imperiale vorbesc ca fiind „de spiţă dac şi după cum se spune neam cu Decebal" [2]).

Istoricii amintesc însă şi grupe mai insemnate de Daci sub stăpînirea romană. *Dio Cassius* raportă că locotenentul impĕratului Comod, Sabinianus, pentru a sfărăma impotrivirea Dacilor cari se retrăseseră afară de marginele provincii, strămută in această 12,000 suflete din această naţiune [3]) şi nişte asemenea măsuri au trebuit să fie luate mai adese ori, căci autorii vechi nu lipsesc de a da mai multe ştiri despre revoltele şi loviturile repetate ale acelor Daci, cari nu voiră să primească jugul roman [4]). Apoi este sigur că o parte a

[1]) C. I. L. VII No. 806—826, 975. *Tocilescu*, Dacia inainte de Romani p. 346 crede că Dacii adorau sub numele latin a lui Jupiter zeitatea lor, Dyonisios Sabazius. Dar atunci cum se esplică adorarea zeului Britan? Se vede că Dacii părăsiseră religia lor şi se inchinau la zei streini. Comp. *Duruy* Hist. des Rom. IV p. 260.

[2]) „Gentis dacae, Decebali ipsius ut fertur affinis". Scriptores hist. aug. 30 tyr. c. 10.

[3]) *Dio Cassius* LXXII. 3. Acest mijloc de a infrînge cerbicia Dacilor fusese intrebuinţat chiar in resboaele d'naintea domniei lui Traian. Aşa Romanii aşază in Moesia intr'un rînd 50,000 (Strabon III, 10), şi intr'un altul 100,000 de Daci (Orellius No. 750).

[4]) *Capitolinus*. Anton. Pius 5. *Dio Cassius* LXXVII, 16,20, LXXVIII 13,16,27.

popoarelor din Dacia nu părăsise ţara, anume acelea care se aliaseră cu Romanii, pentru a scutura stăpînirea, după cît se vede prea impovărătoare, pe care le-o impusese Decebal [1]). Aceste popoare, de şi nu erau chiar Daci proprii zişi, şi cu toate că fusese inglobaţi in statul dac in urma unei cuceriri, erau totuşi de un neam inrudit cu naţiunea domnitoare, tot Traci, ast-fel in cît ele infăţioşau tot atîta de bine ca şi aceasta din urmă elementul dac. In sfîrşit *Ptolemeu* care descrie geografia Daciei pe timpul Romanilor, enumeră triburile următoare care ar fi locuit ţara şi care nu se pot referi de cît la poporaţiunea dacă care remăsese in Dacia sub stăpînirea romană: „In partea de mează-noapte a Daciei locuesc incepĕnd prin apus: Anarţii, Teuriscii şi Cistobocii; sub dînşii Prendavensii, Ratacensii şi Caucoensii; sub aceştia in aceeaşi ordine Biefii, Buridensii şi Cotensiĭ şi mai jos incă Albocensii, Potulatensii şi Sensii; sub aceştia in partea de mează-zi: Saldensii, Ciagisii şi Piefigii“ [2]).

Acelaşi geograf reproduce numele a 36 oraşe de nume dac, a căror existenţă in Dacia ar fi tot aşa de neesplicabilă dacă s'ar primi peirea de istov a poporului dac din ţara sa

Ruconium, Docidava, Porolissum, Arcobadara, Marcodava, Ziridava, Singidava, Zermigira, Tiriscum, Sarmisagethusa regia, Netindava, Tiasum Triphilum, Patridava, Carsidava, Petrodava, Napuca, Patruissa, Sandava, Utidava, Comidava, Ramidava, Pirum, Zusidava, Paloda, Zurobara, Lizizis, Argidaba, Tibiscum, Zeugma, Dierna, Acmonia, Druphegis, Arcinna Amutrium, Sornum.

Dacă luăm in privire pe lăngă aceasta că numele rîurilor

[1]) *Dio Cassius* LXXIII, 11: „Τῶν δὲ Δακῶν μεθισταμένων πρὸς Τραϊανὸν καὶ δὲ ἄλλα τινὰ ἐδεήθη αὖθις δὲ Δεκέβαλος εἰρήνης.

[2]) Claudii Ptolomaei, Geographiae libri octo, Essendiae 1842 III, 8. E probabil că nu toate aceste triburi existau in Dacia pe timpul lui Ptolomeu şi că acest geograf copiase relaţiunile sale asupra Daciei din o scriere anterioară. Cîte-va din ele insă se aflau fără indoială sub stăpînirea romană. Vezi *Tocilescu*, Dacia in. de Romani p. 72.

fură imprumutate de Romani de la Daci precum Aluta, Mariscus, Tibiscus, Pyretus, Tysia, Samus, Grisia, Gilpil, Museus, ne vom incredința ușor că topografia acestei țĕri n'ar fi putut rămînea, dacă poporul ce i-a dat naștere ar fi fost inlocuit in totul cu un altul.

Este chiar de mirat că cu tot numĕrul cel nemăsurat de cetățeni romani veniți din toate părțile impărăției, topografia țĕrei să fi fost așa de puțin inrîurită. Ptolomeu ne dă alăturea cu cele 37 nume dace de orașe ce se aflau pe timpul lui in Dacia, numai cît 8 nume de orașe romane; Ulpianum, Salinae, Praetoria Augusta, Apulum, Aquae, Angustia, Frateria și numele indoit al capitalei Ulpia Traiana.

Tesa lipsei de poporațiune indigenă care să slujască de temelie romanisării acestei țĕri, neputĕnd fi susținută cu deadinsul, ucenicii lui Rösler o părăsiră; dar ei, de și primiră stăruința poporului dac in vechea sa țară, nu se induplică a crede in romanisarea lui. Ei sprijinesc părerea lor pe următoarele temeiuri: „Erau in Dacia doue clase de popor: coloniștiii romani cari au putut avea limba latină ca limbă oficială, ceea ce se vede din obșteasca ei intrebuințare in inscripțiuni, dar a căror limbă vorbită era aceea a deosebitelor provincii de unde 'și trăgeau obărșia. Apoi poporațiunea supusă a Dacilor, care nu putură invĕța latinește mai intâi din pricina scurtului timp cît ținu stăpînirea romană asupra Daciei; al doilea pentru dușmănia care nu incetă de a despărți pe cuceritori de cuceriți; in sfîrșit din pricină că limba latină nefiind vorbită in Dacia, ei nu aveau de la cine să o invețe [1]).

Acest fel de a privi lucrurile, vĕdește că acești autori nu ș'au dat bine samă de sistemul urmat de Romani pentru a

---

[1]) *Paul Hunfalvy* Ethnographie Ungarns p. 342. Die Rümänen und ihre Ansprüche p. 14. *Schwicker*, Ueber die Herkunft der Rumänen in Ausland. 1877, p. 761-768.

introduce moravurile, obiceiurile şi limba lor până in părţile cele mai indepărtate ale impĕrăţiei. Ei intimpină că coloniştii care impoporară Dacia nu erau de obărşie din Italia, ci din Iliria, Panonia, Dalmaţia, Siria şi Asia minoară, precum se vede aceasta din inscripţiunile ce s'au păstrat. Dar acelaşi lucru ar putea fi susţinut şi pentru cele-l-alte provincii a le impărăţiei romane; sau poate crede cine-va că elementul latin să fi venit in toate părţile lumei romane deadreptul din Italia, şi că numai cît Dacia să fi rĕmas afară din această rînduială? Elementul latin propriu zis era la inceput foarte restrins şi n'ar fi ajuns pentru a romanisa toate provinciile; dar el se inmulţi prin faptul insuşi al intinderei sale, şi popoarele care fură latinisate de către Latinii proprii zişi, slujiră mai apoi pentru a latinisa pe altele. Ast-fel Samniţii şi Etruscii dădură colonii Spaniei, aceasta Galiei şi Galia ea insăşi Britaniei şi Daciei. De şi fără indoială oare-care indivizi veniţi in Dacia vor fi vorbit limba ţĕrei lor, nesfîrşita majoritate a coloniştilor trebuia să intrebuinţeze latineasca, cea ce era cu atîta mai de nevoe cu cît, vorbind fie-care un graiu deosebit, ei nu s'ar fi putut inţelege. Deci chiar dacă latineasca n'ar fi fost limba coloniştilor chiar de la sosirea lor in Dacia, ea deveni numai de cît in intrebuinţare după trecerea unui timp.

Este aproape dovedit că Traian nu aduse coloniile sale in Dacia, din peninsula Italică [1]. Dar fără indoială că el, voind să prefacă Dacia in provincie romană, va fi ingrijit ca coloniştii aduşi şi din alte părţi a le impărăţiei să fie elemente *romanisate*. Apoi putea el impedecă pe mulţimea speculanţilor şi venătorilor de avere, care pe atunci foiau in Italia de a veni in Dacia unde erau atraşi prin bogatele mine de aur ale acestei ţĕri? Dacă Dacia deveni in scurt timp aşa de infloritoare, dacă ea numerâ in curînd mai multe oraşe de

[1]) *Capitolinus* zice despre Antonin c. 11: „Hispaniis exhaustis italica allectione, *contra Traiani praecepta* verecunde consuluit“.

cît ori care altă provincie de intinderea ei, dacă capitala ei acoperea o suprafaţă pe care astăzi sunt aşezate 12 sate, aceată inflorire nu poate fi datorită in intâiul loc de cît elementului voluntar al colonisărei. Eată pentru ce, după cum au mai luat aminte şi alţi autori, Dacia se deosebea adînc de alte provincii ale impărăţiei. Era nu numai o provincie ci şi o colonie romană in adevĕratul inţeles al cuvĕntului. Se poate oare susţinea, măcar cu o umbră de temeiu, că tocmai aici elementul roman să fi lipsit, cînd îl vedem prinzĕnd aşa de adĕnci rădăcini in Reţia, Tracia şi Macedonia?

Se mai întimpină incă in potriva romanisării poporului dac, imprejurarea că Romanii nu se stabiliseră de cît in o parte a provinciei : Transilvania apusană, Banatul şi Valachia mică, pe cînd Nordul Transilvaniei, Moldova şi Muntenia mare din coace de Olt, ne fiind ocupate de Romani, nu au putut fi romanisate [1].

Nu putem impărtăşi părerea celor care cred rămăşiţa Daciei subtrasă de la inrîurirea romană. Este aproape peste putinţă de admis că Romanii să nu fi ocupat cel puţin rîpa stîngă a Dunării de la vale de gurile Oltului, cînd se găsesc oraşe aşa de insemnate de alungul rîpei drepte a acestui fluviu. S'au găsit apoi inscripţii in mai multe localităţi din Valahia mare precum la Cănîpu-Lung [2].

Dar chiar cînd nu s'ar fi aflat colonii romane in afară de hotarele Transilvaniei, oare Dacii erau supuşi numai la inrîurirea elementului latin al *coloniilor*? Romanisarea părţii celei mai insemnate a acestui popor, ca şi a tuturor acelora ce trecură sub stăpînirea romană se făcu prin slujba militară. Că legiunile staţionau şi in Valahia mare dovedesc mai multe cărămizi găsite in această regiune.

[1] *Hunfalvy* Ethnographie Ungarns p. 342. Vezi şi *C. de la Berge.* Essai sur le règne de Trajan, Paris 1877 p. 55.

[2] Aceste inscripţiuni incă nu a fost publicate. Ele se află la museul din Bucureşti.

Legiunile romane erau compuse din elemente latine sau latinisate. Streinii nu erau primiţi dĕ cît in cohortele ajutătoare. Armata stătea mai tot-dea-una in acelaşi loc [1]) ceea ce uşura soldaţilor legătura cu femei din acea ţară şi dădea naştere la numeroşi copii, care crescuţi in lagăr, incercau inrîurirea elementului ce-i inconjura. Ast-fel ştim că in timpul resboiului cu Spania trupele romane dădură naştere cu femei localnice la un mare numĕr de copii, care fură crescuţi in lagăr şi din care republica infiinţâ mai tîrziu un oraş, după rugămintea părinţilor lor [2]). Aceasta era cu atîta mai firesc cu cît un singur soldat avea adese ori pănă la 4 concubine. Soldaţii liberaţi se aşezau de obiceiu in provincia unde şi slujise, de unde familia lor era de loc; acei cari nu erau cetăţeni obţineau dreptul de cetăţenie, cu toţii conubiul cu femeile lor, legitimăndu'şi copii „per subsequens matrimonium".

Cît despre trupele ajutătoare, ele nu erau intrebuinţate de obiceiu in ţara lor de naştere ci in altele, in scopul tocmai de a desfiinţa naţionalitatea lor. Dacii, a căror numĕr se vede a fi fost insemnat in armatele romane, erau scoşi din ţara lor şi, de şi romanisaţi, nu se intorceau de cît arareori inapoi.

Dacia era deci supusă unui curent îndoit, introducerea elementului roman şi slăbirea elementului dac, cu deosebire a celui bărbătesc. O ast-fel de lucrare urmărită timp a-

---

[1]) Pentru legionari slujba era de 20 de ani. Ea se urca la 25 pentru trupele ajutătoare. Vezi *Mommsen* C. I. L. III p. 903 ş. u. şi *Iung* Römer und Romanen in den Donauländern pag. 45. ş. u.

[2]) *Mommsen*, Röm. Gesch. II p. 4. Comp. *W. Harster*, die Nationen des Römerreiches in den Heeren der Kaiser, Speier 1877, p. 26: „Daneben aber kommt nicht weniger als 81 mal die Bezeichnung *castris* statt des Vaterlandes vor, was nicht anderes bedeuten kann als im Lager geborenes Soldatenkind, so dass also nach diesem Verhältnisse drei achtel der gesammten Manschaft unter den Waffen geboren und aufgezogen war".

proape de două secule era fără indoială mai mult de cît indestulătoare pentru a desnaţionalisa un popor aproape barbar, cînd pe de altă parte, elementul civil al poporaţiunii, care lucra in acelaşi sens, era aşa de puternic.

Pe cînd deci inrîurirea elementului latin civil contribui mai cu osebire la romanisarea claselor de sus a societăţii dace, slujba militară strecură acest element in păturile inferioare ale poporului. Ast-fel toată naţiunea Dacilor care rămăsese in provincie fu romanisată, aşa că ea lăsâ numai cît slabe urme in limba vorbită astăzi de Romîni Această sărăcie a elementului dac in limba romînă nu este insă mai afară din firea lucrurilor de cît acea a elementului celt din limba franceză [1]). Totuşi luăm aminte că dacă elementul dac este slab representat in limba Romînilor, acestia au păstrat de la dĕnşii alte rămăşiţe care nu sunt mai puţin insemnătoare, precum in portul părului, in hainele lor, in zidirea caselor lor şi chiar in tipul feţii lor care aminteşte până la inşelat, figurile dace săpate pe columna lui Traian.

O a treia greutate ce s'ar opune la romanisarea Dacilor ar fi timpul cel relativ prea scurt al stăpînirei romane in Dacia, 106—270, adecă 164 de ani [2]). Timpul intrebuinţat pentru romanisarea tuturor provinciilor nu a fost nicăirea mai lung şi pentru căte-va din ele chiar cu mult mai scurt. Ast-fel Strabon ne spune că in timpul sĕu (cătră naşterea lui Christos), Spania era cu totul romanisată, că băştinaşii spanioli uitaseră limba lor şi adoptaseră intrebuinţarea latinei şi că nu se mai deosebeau in nimica de Romani [3]). Organizarea acestei provincii cade insă in anul 197 şi intăia colonie aşezată in ea este din 171, *Carteia.* Provincia Narbonesă din

---

[1]) *Littré*, Hist. de la langue franç. II p. 104. *Miklosisch*, die slavischen Elemente im Neugriechischen p. 537. Elementele pe care le credem rĕmase de la Daci sunt acele aşa numite albanese.

[2]) *Hunfalvy*, Ethnographie Ungarns p. 344.

[3]) *Strabo* III 15.

Galia, supusă Romanilor de către Iulius Caesar (52 an. H.), era pe timpul lui Plinius († 79 d. H.) „mai mult o Italie de cît o provincie“ [1]). In sfărşit Velleius Parterculus mărturiseşte că in Panonia, la a cărei cucerire luase el singur parte, deci in decursul unei singure generaţii, nu numai cît limba latină era rĕspîndită, ci insuşi literatura romană se introdusese in sînul poporaţiunii [2]). După nişte asemenea esemple mai putem găsi aşa de afară din cale romanisarea Daciei in timp de 164 de ani mai ales cînd este dovedit că elementul roman era aici aşa de puternic?

---

Naţiunea Dacilor, a căreia existenţă sub stăpînirea romană este afară de ori ce indoială, a fost romanisată prin inrîurirea statornică şi a tot puternică a elementului domnitor. Erau anume in Dacia două clase de poporaţiune: acea a oraşelor care alcătuia pentru a zice astfel aristocraţia ţĕrei, compusă in cea mai mare parte din cetăţeni romani veniţi in Dacia, in care se contopise şi clasa inaltă a poporului dac [3]); a doua clasă era acea ce locuia la cămp, lucrători ai pămĕntului şi păstori care se coborau din Dacii romanisaţi, uniţi cu veteranii legiunilor stabilite in Dacia. Când năvălirea incepu, vedem indată pe oameni bogaţi căutînd scăpare in părţile mai apărate ale imperiului roman, după cum am găsit mai sus fugind pe muma impĕratului Maximian [4]) Puţin căte puţin oraşele se despoporară prin emigrarea necontenită a cetăţenilor romani şi chiar a Dacilor celor avuţi ce se deprinseseră cu viaţa romană. Oare tot ast-fel se intămplâ

---

[1]) *Plinius*, H N. III, 4: „breviterque Italia quam provincia“.

[2]) Hist. rom. II. 110 „in omnibus Panoniis non disciplinae tantum modo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum est exercitatio“.

[3]) Romanii bogaţi locuiau numai in oraşe. Cămpul era sălăşluinţa sărăcimii, mai ales pe timpul imperiului.

[4]) Vezi mai sus p. 28.

lucrul şi cu locuitorii cîmpului, cu clasa sĕrmană a poporului, care nu primise de la Romani de cît idiomul lor, dar in cele-alte adusese ei pe Romanii ce se aşezase printre ei (veteranii) la felul lor de traiu? Nu vedem nici un temeiu pentru a o admite. Aceşti ţĕrani fiind săraci, le lipsea mijloacele de trebuinţă pentru a fugi aşa de departe şi a trăi in străini [1]).

Clasa sermană insă de pe altă parte nu a putut rĕmînea pe loc pentru a infrunta grozăviile năvăliri. Şi dĕnsa trebui să fugă şi să caute un adăpost. Dar acesta 'l găsia in apropiere, in locuri cunoscute, şi n'avea nevoe să'şi părăsească ţara pentru a'şi mîntui viaţa. Făcea cea ce a făcut in tot timpul istoriei lor Romînii cînd fură espuşi năvălirii. Căci această periodă turburată a istoriei, de şi incetează pentru Europa cea-laltă de la un timp oare care, pentru Romîni se perpetuează, reproducĕndu-se mai pe fie-care an, prin prădăciunile celui de pe urmă şi celui mai cumplit neam de barbari revĕrsat de Asia asupra Europei, Tătarii. Unde fugeau Romînii cînd veneau Tătarii asupra lor? Cronicarii ne respund intr'un glas: *la munţi şi la păduri.* Aşa *N. Mustea* spune: „că Tătarii după obiceiul lor au şi lasat ciambur in toate părţile in şese zile de au prădat şi robit, şi fiind calea grea şi omeţii mari, *nu s'au putut ascunde bieţii oameni* şi s'au implut de robi şi de dobitoace; cum erau săniile şi bijăniile aşa le aduceau incărcate de mueri şi copii degeraţi şi fete mari, cum era mai amar, şi am fost faţă de am vĕzut aceste“. *Ioan Canta* arată că „de jafurile lui Const. Mavrocordat *mulţi oameni fugeau prin munţi şi prin codri* şi mulţi periau de frig şi de foame şi mulţi din fruntaşii satelor s'au primejduit“, şi aiure: „In domnia a patra a lui Const. Ma-

[1]) Cultura pămîntului era infloritoare in Dacia, şi deci presupune o numeroasă clasă de ţĕrani. Pe o medalie din 113 se vede Dacia stănd pe o stăncă şi ţinănd in mînă o insignie militară; dinaintea ei sunt doi copii purtănd unul *spice,* celalt un *strugur.*

vrocordat toată puterea turcească se suise in capul țĕrei la cetatea Hotinului *și țara se bejănise la munți și la codri.*“ *Miron Costin* in poema polonă spune: „și cînd coloniștii nu mai putură infrîna furioasa mulțime inăbușitoare..... *s'au retras in partea munților* lăsănd pustii frumoasele lor orașe.“ *Const. Căpitanul*, cronicarul Munteniei, adauge că: „oamenii cei proști erau *fugiți prin păduri și prin munți* pentru o veste ce venise că vor să robească țara Tatarii.“ *Anaforaua obșteștii adunări* din 1817 crede că: „nu puțin norod de locuitori pătimea după vremi de năvăliri streine și intru această pricină *unii năzuiau in părțile munților*, fiind locuri tari spre a se putea apăra“ [1]) etc. etc.

Aceleași imprejurări determină pe oameni la aceleași fapte; cea ce 'i videm făcănd mai tărziu vor fi pus-o in lucrare și de la inceput.

Chiar bogații cănd fugeau din Dacia, incă nu o părăseau fără găndul de a se intoarce, căci greu se deslipește omul de ceea ce a agonisit, dovadă mulțimele de comori ingropate, găsite pe pămĕntul vechii Dacii [2]). Dar incă sĕrmanul! El se retrăgea tot-deauna in preajma locuinței sale, sperănd că se vor liniști vremile și că va putea să'și revadă așezarea și casa. Dar timpul trecea și izvorul barbarilor nu mai seca;

---

[1]) Letopisițele moldovei de *M. Cogălniceanu* 1852 III p. 70, 174, 188. Arhiva Istorică de *Hasdeu* V. 1, p. 169. Magazinul Istoric p. Dacia de *Laurian* și *Bălcescu* II p. 3, 252.

[2]) Observăm cu acest prilej că D-l *Hunfalvy*, Ansprüche 127, se inșală cînd susține că nu s'ar fi găsit in Transilvania monezi de după timpul lui Galliens, cînd Corpus Inscript. Lat. III p. 661 constată aflarea de monezi romane in Dacia din secolii al IV, V, și VI: „Ceterum etiam post amissam provinciam nummos Romanos ibi in usu mansisse vix opus est exemplis confirmare, ut solidorum cusorum a Theodosio II ad Iustinum thesauro effosso prope vicum Kleinschelken“. Dar d-sa avea *interes* de a dovedi că după părăsirea Daciei, această provincie a fost cu totul isolată de impărăția romană, și deci necunoștința unei asemenea imprejurări pentru d-nul Hunfalvy *se esplică*.

necontenit se improspăta trimiţĕnd in locul celor sătui pe alţii flămănzi. Timpul trecea şi o generaţie se stîngea după alta in creerii munţilor, in cît cei născuţi la umbra inaltelor lor piscuri se deprinseră in curĕnd a găsi aici o nouă patrie. Ast-fel se schimbâ in curĕnd condiţiunea socială a Daco-Romanilor; ei deveniră păstori, fără insă a imbrăţoşa in totul viaţa nomadă, după cum se pretinde [1]), ci luănd din obiceiurile ei numai cît era neaparat pentru noul lor chip de a trăi [2]). Eată pentru ce noi intîlnim pretutindeni rămăşiţele vechii poporaţiuni romane in munţi. La Sudul Dunării o găsim in Haemus, Rodope, Pind. Călĕtorul evreu Veniamin din Tudela descrie ast-fel pe Valachii din Tesalia: „Valachii incep de la Zituni a căreia locuitori impoporează munţii. Această rasă poartă numele de Valachi. Ei samănă pentru agerime cu caprele, se cobor din munţii lor şi pradă pe Greci. Nimeni nu poate să'i ajungă şi nici un rege nu i-au putut stăpîni.“ [3]) Nicetas Choniates care reproduce cu deamănuntul luptele intre Valachi şi imperiul bizantin, pune ţara locuită de ei in Haemus şi Rodope, unde earăşi 'i descrie sărind ca caprele peste prăpăstii. Călugărul Rogerius care espune in scrierea sa Carmen miserabile, starea Transilvaniei după năvălirea Tatarilor, aşa după cum o vĕzuse el cu ochii lui, arată că poporaţia ţĕrei se retrăsese la munţi pentru a scăpa de năvălire: „Şi era acolo la o indepărtare de vr'o 10 mile lăngă o pădure un sat care se chiamă Frata in limba de rănd, şi din jos de pădure la 4 mile un munte minunat şi inalt pe a cărei vîrf se inalţau nişte stănci ingrozitoare; acolo căutase scapare

---

[1]) Vezi Cap. III.

[2]) Limba vine in sprijinul acestui mod de a videa: Latinescul *domus* care insămna locuinţă trainică şi oare cum bogată s'a perdut din limba română care a păstrat numai sărăcăcioasa *casă* (casa). *Dobitoc* care la Slavi insamnă avere, la Romanii, reduşi la starea de păstori, capătă inţelesul de *animal*—singura lor avuţie.

[3]) *Tafel* de Tessalonic in *Rösler*. Rom. Stud. p. 108 nota 5.

o mare mulţime de barbaţi şi de femei, care salutăndu-ne ne primiră cu lacrimi intrebăndu-ne despre primejdiile cele indurasem. Ne oferiră o păne neagră făcută din făină şi coajă de stejar. Am stat aice o lună de zile şi nu indrăsniam a ne cobori, dar trimetĕam adese-ori descoperitori care să afle şi să ne spună dacă mai rămăsese in Ungaria vre-o parte de Tatari, şi cu toate că adese ori lipsa de hrană ne silea a ne cobori in părţile ce fusese cănd-va locuite, totuşi nici odată nu ne era sigur coborîşul.“ [1]) Aceste vorbe a le lui Rogerius ne arată intr'un chip viu şi vĕzut efectul năvălirei asupra părţii sărace a poporaţiei ţĕrilor copleşite de barbari. Este afară de ori-ce indoială că cea mai cumplită din toate năvălirile a fost acea a Tatarilor. Ce efect produce ea asupra popoarelor ce au suferit'o? I face ea a'şi părăsi ţara? Nu videm aceasta. Găsim numai căt poporul refugit in munţi şi necontenit la pāndă pentru a se cobori earăşi in locuinţele sale. Pentru ce oare atunci năvălirea Goţilor, care, după cum v'om vedea mai la vale [2]), nici nu avuse de obiectiv principal al seu provincia Daciei, să fi avut de rezultat părăsirea ţerei de cătră intreaga sa poporaţie? Că Valachii locuiau intr'adevăr in munţi pănă adănc in timpurile noastre se vede dintr'un document din veacul al XV-lea in care comitele Secuilor, Iaksch, scrie către senatul acestui popor: „De acea

[1]) *Schwandtner.* Scriptores rerum hungaricarum I p. 320: „Et erat ibi ad decem miliaria iuxta silvam villa quae frata dicitur in vulgari; et infra silvam, ad quattuor miliaria mons mirabilis et excelsus in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis; magna eo hominum et mulierum confugerat multitudo; qui nos gratulantes uno fletu receperunt interogantes nos de nostris periculis, obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et corticibus quercum pistum. Mansimus igitur uno mense, nec fuimus ausi discedere sed mittebamus semper speculatores videre et rescire si adhuc aliqua pars Tartarorum in Hungaria remansissent, et quamvis saepius necesitate quaeruit victualia cogente, loca petivimus quondam habitata, nunquam tamen noster tutus erat descensus.“

[2]) Vezi cap. VIII Limba.

rog prietinia voastră ca in fie ce zi să *urcați munții* și să sfărămați pe viclenii de Valachi“ [1]). Aceași retragere in munți a elementului roman sau romanisat s'a adeverit și pentru alte părți ale imperiului roman. Așa *Mommsen* spune despre Retia: „Muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor care fugeau in aceste timpuri pline de turburări inaintea Germanilor, atît din țěrile Dunărei cît și din Noric sau din valea Padului. Civilizația suia treptele munților de care Rețienii n'avuseră incă nevoe și pe care incă nici îi atinsese.“ Un alt autor *Steub* spune despre Tirol: „Mai de insemnat este insă că tocmai muntele cel mai inalt, mai gol și mai sělbatec din dosul Tegernsee este incă plin de nume romane“. [2])

Eată pentru ce nu trebue să ne mirăm, după cum pare a o face Rösler, de a găsi cea intăi pomenire despre Romîni in documentele Transilvaniei ca locuind regiunea inaltă și muntoasă a sudului acestei țěri [3]). Tot această imprejurare esplică cum se face că nu se găsesc de cît puține urme a vechei poporațiuni in regiunea joasă a țěrei, pe cînd muntele este plin cu ele, precum vom vedea mai jos.

*D-l Iung* spune că a rěmas in Dacia poporațiunea originară romanizată, pe cînd coloniștii romani propriu ziși s'ar fi indepărtat din provincia părăsită. Noi credem că in această privință un element cu totul altul a hotărît care parte din poporație a rěmas și care s'a dus. Nu a hotărît in această intrebare *naționalitatea* locuitorilor ci *starea lor economică.* Cei bogați s'au dus, Daci sau Romani; cei săraci au rěmas aici, ori de ce naționalitate s'ar fi ținut. Acești din urmă e-

---

1) *Fejer*, Codex diplomaticus regni Hungariae X, 5, p. 143: „igitur adhuc vestras rogamus amicitias, quatenus cum tota vestra potentia singulis diebus *alpes ascendatis* et perfidos Valachos penitus interficiatis, demtis pueris et mulieribus.“

2) Citați de *Iung*, Die Anfänge der Romaenen in Zeitschrift für Ö. G. 1872. p. 98, 99.

3) Rom. Stud. p. 98.

rau legați prin insuși traiul lor de pămēntul pe care 'l locuiau, și deci nu puteau să-l părăsească fără a se espune unei peiri mai sigure de cît aceea ce-i aștepta din partea barbarilor. Un popor așezat nu fuge nici odată in intregimea lui naintea unei năvăliri. Numai nomazii, care își duc viața in căruțele lor, umblînd din loc în loc, se pot strămuta cu totul. Sē poate oare găsi un singur exemplu in istorie unde un popor intreg așezat să fi părăsit țara sa pentru a căuta scăpare aiurea? Este de netăgăduit că oamenii avuți au trebuit să fugă, căci ei nu erau siliți să sufere nici chiar neplăcerile, dară incă pericolile năvălirei. Și astăzi tot așa fac indată ce rēsboiul se apropie de țara sau asediul de orașul lor. Greul poporului insă a rēmas și rēmîne in tot-d'auna pe loc. S'ar putea formula in această privință o lege generală: anume că popoarele nomade se strămută inaintea unei năvăliri; cele așezate rēmîn lipite de teritoriul lor și năvălirea trece peste ele, precum valurile mărei se retrag de pe țērmul pe care îl cuprinsese. De alt fel nu s'ar mai vedea pături de popoare așezate una peste alta, ci o goană necontenită a acestora fără perspectivă de incetare. Pentru ce oare singură Dacia să fi făcut excepție de la această obștească lege?

Protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia, pentru a'și putea susține teza, voesc să dovedească că civilisația romană incetâ in această provincie odată cu retragerea legiunilor. In aceasta pot avea dreptate. Dar ei amestecă civilizația romană cu poporul insuși daco-roman, și conchid de la dispărerea celei intăi la acea a celui din urmă. Ast-fel ei se miră cum ar fi cu putință ca inscripțiunile să inceteze de odată după anul 270. Apoi pentru ce oare Attila ar fi luat pe miniștrii sēi romani de la Aetius și nu-i găsea in *Dacia sa?* [1]) Nouē ni se pare că unor asemine intrebări nici li se

[1]) *Hunfalvy* die Rumaenen und ihre Ansprüche p. 20.

cuvine un rĕspuns serios. Cum? nişte sĕrmani fugari in gîturile şi prăpăstiile munţilor, care mai apoi devin in mare parte păstori, să pună pietre mormĕntale pe groapa morţilor lor, sau să fie chemaţi a ocărmui impărăţia Hunilor?!

Pe scurt protivnicii stăruinţei Romînilor in Dacia Traiană susţin tesa următoare: Dacii nu au fost romanizaţi; Romanii au părăsit Dacia la venirea barbarilor; deci elementul roman a dispărut cu totul din provincie. Find-că astăzi îl intălnim in aceiaş ţară intr'o grămadă inchegată, trebue adus de undeva, căci din nouri nu s'a putut cobori; de aici teoria reintoarcerei lor de peste Dunăre. Toată această clădire se razămă pe o temelie cu totul putredă. Dacii nu au dispărut din Dacia; din potrivă, ei au rĕmas aici in mare numĕr şi au fost cu toţii romanizaţi. Poporaţia se impărţea fireşte in douĕ clase; cea bogată alcătuită mai ales din Romanii veniţi in Dacia şi din rĕmăşiţele clasei aristocratice a poporului supus—şi cei săraci, grămada poporaţiunei dace romanizate, coboritorii legionarilor romani născuţi in Dacia din femeile locului şi un numĕr de veterani romani. Dacă este afară de indoială că cei bogaţi fugiră, cei săraci trebuiră să rĕmînă, pentru pricinele ce am arătat [1]).

## III.

### REÎNTRAREA ROMÎNILOR IN DACIA.

Am vĕzut că părăsirea Daciei de către locuitorii ei, nu este de cît o ipotesă neindreptăţită. Tot aşa este şi pretinsa reintoarcere a Romînilor in acea ţară, care s'ar fi petrecut după deosebiţii autori cari o susţin, in deosebite timpuri.

---

[1]) *D-l Gaston Paris*, Romania 1878 p. 618 zice in această privire: „Au reste avec la théorie de M. Iung, ce ne serait que la lie de ce peuple mélangé qui serait resté adhérent au sol de la Dacie: belle succession à revendiquer pour les Roumains!" Ni se pare că nu ar fi o necinste a se coborî spre pildă din ţĕranul frances.